

היתר תולעי אנסיקיס בדגים

הרב משה יהודה ליב לנדא

לאחרונה הוקם רעש בדבר התולעים שבדגים (תולעי אניסיקיס), שלאחר מחקר ובדיקה נתגלה שקיימים זנים מסוימים של דגים שמצויים בהם תולעים, וקמו נותני כשרות מסוימים לאסור את אכילת הדגים הללו.

אמנם רוב הדגים המוזכרים כבעיתיים אינם נמצאים בחנויות הכשרות אצלנו, אך מצויים הם בחו"ל. דג אחד שניצב בעין הסערה, הוא דג המצוי בכל מקום והוא דג "הערינג" (המכונה "דג מלוח", בצורות שונות של מליח, כבוש ומעושן), ולדברי המעוררים הנ"ל יש להימנע מאכילת הדגים הללו מחמת התולעים. לפנינו יתבאר בס"ד, שאין כל חשש באכילתן מצד הדין, ומנהג ישראל שהיו אוכלים הדגים הללו מימים ימימה – תורה היא, ולימוד צריכה.

בהלכה מבואר בגמרא ובשו"ע, שתולעים הנמצאים בבשר הדג, או בין עור לבשר הם כשרים וטעם הדבר משום שלא אסרה תורה אלא את השרץ השורץ על הארץ או במים, וכיון שתולעים אלו לא שרצו על הארץ ולא במים, אלא שנתהוו בדג, אינם אסורים.

האוסרים רומזים, כי המדע חושף, שאין תולעים שמתהווים בבשר הדג, וכל התולעים באים מבחוץ, כלומר, קיימת מחלוקת בין דברי חז"ל והמדע, והמדע יהיה קובע לאיסור נגד דברי חז"ל, רחמנא לשיזבן מדעת.

גם ברור הדבר, אשר בכל הדורות ובכל תפוצות ישראל אכלו דג "הערינג", וגדולי ישראל - בעלי רוח הקודש וחוש הריח בכשרות המאכלים – אכלו מהם, ובוודאי שלא התריעו לאחרים שלא לאכלם. האריז"ל, הב"י, השל"ה, הבעש"ט וכו' לא שמענו מנהג של אחד קדוש מהם שימנע מאכילת הדגים הללו, יש בזה חסרון באמונת חכמים.

אנו מוצאים רבות בספרי השו"ת, אשר במצבי עוני ובמצבים של יוקר הדגים, ישבו דייני ישראל לחפש ולהתיר אכילת "הערינג" בפסח, נגד המנהג שלא לאכול מלוחים בפסח, אבל בימות השנה, לא מצאנו שום חשש באכילת הדגים הללו.

מפרסמי האיסור הרגישו בתמיהה זו, ומנסים להסביר כי התולעים נבלעים ע"י הדגים וחוזרים לבשר מדרכי העיכול של הדג, אלא שהם חוזרים לבשר רק במצב של התחממות, וכל זמן שהדג במצב קר, אינם חוזרים. כך רוצים להסביר את החילוק שבין דורנו לדורות הקודמים. כלומר, בדורות הקודמים (טרם שנתגלה החשמל), היו אפשרויות קירור יותר מבדורנו.

הסבר נוסף טוען, כי התולעים נראים רק בחדר חשוך, תחת מנורה כחולה, ובדורות הקודמים לא היו להם מנורות כאלו, ולכן לא ידעו שאוכלים איסורי דאורייתא של שקצים ורמשים.

עוד אמרו ליישב מנהג כל בית ישראל שאכלו הערינג, טוענים שאם מנקים את הדג מיד לאחר מותו, התולעים אינם נכנסים לבשר. דברים אלו אין בהם ממש, המציאות היא שעפ"י רוב היו משמרים את דגי ההערינג עם הקרביים, וכך מלחו אותם בחביות. אין ספק שמהירות הטיפול בדגים משעת תפיסתם ועד הטיפול בהם, נעשית היום בצורה הרבה יותר מהירה מבעבר, בגלל האפשרויות המכניות הן בהעברת הדגים למקומם והן בטיפול עצמו. כמו כן דבר ידוע הוא בין מומחי הדגים, ששימור הדגים עם הקרביים, מוסיף הרבה בטעם, ואף עישון הדגים עם הקרביים משנה את טעמם, וגם בדורות עברו שימרו את הדגים עם הקרביים להשביח את טעמם.

אין ספק שכל הלך המחשבה זה, הוא נגד המבואר בגמ' והמוזכר בגדולי הפוסקים להלכה: " הנח להם לישראל, אם לא נביאים הם – בני נביאים הם".

להלן יתברר, אשר אין שום סתירה בין דברי חז"ל להסברי המדע, ואדרכא – גם לדברי המדע, התולעים כשרים. כמובן, אין המדובר רק בדג הערינג, אלא בכל הדגים שיש בהם את התולעת המכונה "אניסקיס", אלא שבמדע שם התולעת הוא "הערינג אניסקיס", מכיוון שתולעת זו מצויה בעיקר בדגי הערינג, ולכן כנויה כתולעת ההערינג, אך באמת מוצאים אותה גם בדגים אחרים.

כאמור לעיל, תולעת אסורה רק אם שרצה על הארץ או במים. ועיין ברמ"א¹ בשם תשו' הרשב"א: פעמים נמצא בפרי כמין נקודה שחורה, והוא מקום שמתחיל התולעת להתרקם, וצריך ליטלו משם בעומק, דאסור כמו התולעת עצמו". והיינו משום שהנקודה היא גם כן נחשבת לשרץ, ורוחשת כשמעמידים אותה על הציפורן, כמבואר בתשובת הרשב"א שם, עי"ש².

וכך הם דברי המדענים: הדגים הגדולים – כמו דולפין ודומיהם – טורפים את דגי הערינג. בשר דג הערינג מתעכל במעיהם, אך התולעים שבמעיי הדג – שהם חיים עדיין – אינם מתעכלים. התולעת מטילה ביצים במעי הדג הגדול, וביצים אלו יוצאים בפרש של הדג. כאשר הביצה מגיעה למים בים, מתפתח בתוכה גולם. גולם זה אינו בעל תנועה, הוא

1. יו"ד סי' פד, ו.

2. ועי' בהגהות צבי לצדיק על הש"ך שם (סק"כ), ודבריו צ"ע לכאורה מדברי הספרא והראב"ד דלעיל.

אינו אוכל ואינו שותה, וכאשר הביצה נבקעת הוא נופל לקרקעית הים, אם שהייתו תארך במים עד ג' ימים, הוא יהפוך לאין ואפס. בהשגחתו ית', חלק מועט מהגלמים הללו, נבלע ע"י הסרטנים הקטנטנים המכונים בלע"ז "קריל", מעל קרקעית הים או בדרך נפילתם למים, לעיתים בולעים את הביצה טרם שנבקעה. בתוך קרביו של ה"קריל" – מן השומן שהגולם מכיל בקרבו – הוא מתפתח לתולעת. דגי הערינג טורפים את הסרטנים הקטנטנים המכונים "קריל", וכך מגיעה התולעת אל דג ההערינג.

לדברי המדענים, אף בקירור והקפאה, התולעים עוברים מן הקרביים לבשר הדג, רק הקפאה של "שוק פריזר" ימנע מהם לחדור לבשר.

נמצא, שהתולעת הזאת אף פעם לא פירשה במים. מה שפירש במים היה הביצה של התולעת והגולם, והדבר ברור שביצה וגולם שאינם בעלי תנועה, אינם בגדר "שורץ במים". נוסף לזה יש לדעת, כי ביצים של תולעים לא נאסרו, והדבר מבואר בספרא ובפירוש הראב"ד על הפסוק: "וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת וגו' שקץ הם לכם"³ לכם". נאמר בספרא⁴ "שקץ, לאסור את צירן ורוטבן ואת הקיפה שלהם, ואם הם פרט לשאין בהם בנותן טעם, לכם, מותרים הם בהנאה". ושם כתיב: "ואת נבלתם תשקצו"⁵. וכתיב: "ואת אלה תשקצו מן העוף"⁶. ודרשין בספרא שם⁷: "תשקצו – לאסור צירם ורוטבם ואת הקיפה שלהם ואת ביציהן ואת עורותיהם ואת עירוביהם", ע"כ.

ולכאורה לא נתבאר על איזה "תשקצו" מדובר בספרא, האם על הנאמר בפסוק ו"א בשרץ המים, או על הנאמר בפסוק ו"ג בעופות טמאים. וכתב הראב"ד: "פירוש, את אלה תשקצו מן העוף, דורש עתה 'תשקצו' ו'שקץ', לרבות צירן ורוטבן וקיפה שלהן וביציהן ועורותיהן ועירוביהן, כדרשין לעיל גבי דגים מ'ושקץ יהיו לכם', לרבות את עירוביהן". כלומר, הראב"ד מוכיח שדברי הספרא הם על "תשקצו" הנאמר בעופות טמאים, כיוון שלגבי דגים הובאה כבר דרשה לעיל.

הרי לנו בברור, שבשרצים ותולעים אינו מרבה ביצים, ורק בעופות טמאים מרבה ביצים. ובאמת כאשר אנו מנפים קמח, אין אפשרות לנפות את ביצי התולעים, אלא שאכן אין צורך לנפות אותם, שלא נאסרו כלל (וזאת מלבד הסיבה הפשוטה, שבנידוד – ביצים יצאו בפרש הם בגדר פירשא בעלמא ופירשא ממש, שלא כביצת העוף שאף היא מוגדרת בגמרא כפירשא).

3. ויקרא ו"א, י'.

4. ד', ח'.

5. שם, ו"א.

6. ויקרא ו"א, י"ג.

7. שם י"ב.

ואם לחשך אדם לומר, למה צריך לרבות ביצים, הרי ביצי השרץ אסורים מדין היוצא מהטמא? הנה ביו"ד⁸, נתבאר דינם של דברים המאוסים, כמו נמלה, דאם נמוחו הם בטלים. מ"מ מפורש במשנה, דהאוכל נמלה חייב עליה משום דהוי בריה. ולכאורה גם כשהיא בריה בוודאי היא מאוסה, ולמה אסורה ואוסרת ואף אינה בטלה? ובתשו' חוות יאיר⁹, הביא מעשה שאירע "בסעודת לומדי משניות בט"ו באב, שנפל פרעוש לתוך התבשיל, ומבאר שהתורה אסרתו כל זמן שהוא בריה שלמה, עי"ש. ובתשו' צמח צדק החדש¹⁰ כתב, דטעמו של החוות יאיר הוא על דרך שכתב הפר"ח¹¹, דאע"ג דמאיסי נינהו, הכי אסרינהו רחמנא, ר"ל דאעפ"כ אסרינהו רחמנא בגזירת הכתוב.

וא"כ כיוון דמאיסי, אי לאו גזה"כ לא היו אסורים, ובוודאי הגזה"כ היא על הבריה ולא על היוצא מן הטמא, לכן הביצים מותרות.

ויש להעיר בדרך אגב, ממה שכתב בכנה"ג¹² דתולעים דמאיסי, הם אלו דווקא שרחשו ע"ג קרקע ובאו מבחוץ. והביא בשם הדרישה, דכמו כן התולעים שבבשר הדג הוי נ"ט לשבת. וכל זה מכח שאם לא נביאים בני נביאים הם, ואף שבח הטעם ופגמו תלוי באיסור והיתר שאסרה תורה ודו"ק.

עתה, כאשר נתברר לנו היתר התולעים בדגי ההערינג, נוכל להבין את מנהג בני ישראל שהיו נוהגים להשתמש בחלק מקרבי הדגים הנקרא "מילך" של דגי ההערינג הזכרים, אעפ"י שרואים בהם תולעים, ובימינו חדלו מלהשתמש בהם בגלל התולעים.

בשו"ע כתב: "כל תולעים הנמצאים בדגים במעיהם, אסורים. בין עור לבשר או בתוך הבשר, מותרים". ופירש בש"ך שם: "הנמצאים במעיהם, דמעלמא אתו לתוכם. אבל הנמצאים בהם בין עור לבשר שרי, דמהם גדלים". ומקור דין זה בגמ' דחולין¹³ הלכתא 'קוקיאני' אסירי. תולעים 'דרני' דכוורי (שבדגים), שריין. ופרש"י: "קוקיאני, תולעים שבלעתן, ותחילתן שרצו על הארץ. דרני, תולעים הנמצאים בין עור לבשר."

כלומר 'קוקיאני' הם תולעים ששרצו על הארץ או במים. 'דרני' הן התולעים שלא שרצו. ולכן תולעים שנמצאים במעי הדגים (קוקיאני) אסורים, דשרצו על הארץ. 'דרני' שלא שרצו ונמצאים בין עור לבשר או בבשר, מותרים.

8. סוף סי' קד ובסי' קז, ב ברמ"א.

9. סי' קה.

10. סי' סג סוף אות ג'

11. סי' קג א'.

12. הגהות הטור סוס"י ק"ד.

13. סז, ב'.

ושם בהגהות אשר"י כתב: "תולעים דכוורי-תולעים שבדגים, ברור לנו דמינה קא גבלי, ולכך שרו. הלכך, תולעים שנמצאו בגוף הדג שרו ושנמצאו בחוטמן ובמעיייהו אסירי". וכתב בפרי מגדים¹⁴: "הא דבמעיייהו אסיר הוי רק מספק, ולא ודאי, דחיישינן דילמא מעלמא אתי". ומקורו של הפמ"ג בראשונים, דכן כתב הרשב"א: "דחיישנן דמעלמא אתי".

אנו מאמינים בני מאמינים בדברי הראשונים, שכתבו על תולעים שנמצאו בבשר, שברור לנו דמינה קא גבלי ולכך שרי. ולא נבוא לומר שכיוון שמוצאים את התולעים בקרביים של הדג, מזה הוכחה שלא כדברי הגהות אשר"י, והספק שבאלו הנמצאים במעיהם יכריע את הוודאי שבבשרם. אלא ודאי להפך, כיוון שאנו מוצאים אותה התולעת בבשר ובקרביים, כיוון דבבשר ברור לנו דמינה קא גבלי, הרי נפשט לנו הספק באלו שבקרביים, שגם הם מותרים. ואם נסמוך על המדע – בוודאי מותרים, שהרי לא שרצו על הארץ, וכנ"ל.

אלא כיוון שמפורש בשו"ע שהנמצאים בקרביים אסורים, אולי יש מקום לבע"נ שלא לאכול את הקרביים שנמצאו בהם התולעים, כדי להיות נאמן ליוצא מפי קדושי עליון, אבל הבשר שנמצא בו תולעים, אין בו בית מיחוש כלל.

לסיכום: כשנמצאים תולעים בבשר הדג אין בו בית מיחוש, שלפי קבלת חז"ל ברור לנו שלא באו מעלמא. וכן לפי השערת החוקרים, הדגים בלעו את ביצי התולעים שמותרים באכילה מן הדיון, ולא את התולעים עצמם, והתולעים מעולם לא רחשו על הארץ ולא נאסרו. ואם נמצאים תולעים בקרביי הדגים, אף שגם בזה יש לצדד לקולא לפי השערת החוקרים, מ"מ יש מקום לבעל נפש להחמיר שלא לאכול הקרביים הללו.

14. שפתי דעת סקמ"ג.